

OGS/- 01.09.05.

Samnorsken er død, - leve samnorsken!?

”Jeg skal høre professor Høveløyve holde foredrag om samnorsken. Kanskje samnorsk er fremtiden!”

(Tegneseriefiguren Fia i Finbeck & Fia, juleheftet 1953)

Blant sommerens store og små tildragelser kan noteres at vi fra og med 1. juli har fått en ny rettskrivningsnorm her i landet. Slikt har tidligere skjedd i rykk og napp, stykkevis og delt. Større rettskrivningsreformer fant sted i 1907, 1917 og (særlig) i 1938. Sistnevnte ble avløst av den såkalte læreboknormalen av 1959, som siden stort sett har vært gjeldende, med mindre justeringer fra tid til annen. Men nå har vi altså fått en ny og epokegjørende reform.

Begivenheten ble 3. juli omtalt på lederplass av Aftenposten under den lagnadstunge overskriften ”*Samnorsk lagt i graven*”. Blant annet skal lite brukte former ut av ordlistene, mens mer tradisjonelle former som er mye brukt, blir godkjent som en del av den offisielle rettskrivningen. Dessuten blir selve rettskrivningssystemet forenklet ved at skillet mellom hovedformer og sideformer forsvinner. Og ikke minst, det blir full valgfrihet mellom hankjønns- og hunkjønnsbøyninger av substantiver. Radikale og skjelsettende reformer? Øyensynlig, ja. Avisen koster iallfall på seg følgende lettere triumferende kommentar, for sikkerhets skyld med en forklarende tilleggsbemerkning:

”Endringene innebærer at hele samnorskprosjektet endelig avgår ved døden, etter et meget langvarig sykdomsleie. Prosjektet vil ikke bli savnet. Ambisjonen om å føre bokmål og nynorsk sammen til ett felles språk gjennom en pågående og radikal språknormering, utløste den heftige, nesten hatefulle, språkstriden på 1950-tallet”.

Aftenpostens bruk av ordet ”nesten” avslører kommentatorens unge alder eller dårlige hukommelse. Blant de mer tilårskomne blant oss utløser enhver omtale av ”språkstriden på 1950-tallet” sterke minner om den hatefulle atmosfæren som dengang gjennomsyret samfunnslivet og forpestet skolegangen. Det var forresten en atmosfære som bare sakte, gradvis og delvis skulle løse seg opp gjennom de påfølgende tiårene. Dagbladet brakte

således 30. november 2004 en artikkel hvor lingvisten og forfatteren Helene Uri fortalte den traumatiske historien om hvordan det gikk til at en velutdannet og forøvrig øyensynlig velutrustet person først i godt voksen alder våget seg ut av riksmål-skabet. Fortellingen var et sterkt vitnesbyrd om den intoleranse, smålighet og manglende takhøyde som gjennomsyrrer visse akademiske fagmiljøer. Men først og fremst illustrerer fortellingen hvor betent dette temaet har vært, - ikke bare på 1950-tallet, men helt opp til våre dager.

Ikke så å forstå at språkstriden på 1950-tallet var noe nytt. Grunnlaget for vår særnorske språkstrid ble lagt allerede i 1885, da Stortinget – ganske så ekstravagant - bestemte at Fedrelandet skulle ha to likestilte offisielle språkformer. Fra før av hadde man *Riksmålet*, - den rådende språkform som med sin basis i en felles dansk-norsk skrifttradisjon vel hadde et visst forbedringspotensiale, men som likevel dekket de fornødne bruksfunksjoner. Men ikke godt nok for våre politikere! Derfor fikk også Ivar Aasens dialektbaserte og syntetiske privatprodukt *Landsmålet* fullt likestilt offisiell status. Og dermed var det også duket for den selsomme språkstriden som senere – og gjennom hele det 20. århundre – skulle bli en integrert del av det samlede norske nasjonsbyggingsprosjektet. Stridens fronter har fylket seg i spredt uorden, og i minst 6 dimensjoner, som følger:

- Den *nasjonale* dimensjon, dvs. de antatt norsk-norske språkverdier kontra dansk-norske og andre fremmedelementer.
- Den *sosiale* dimensjon, dvs. ”de kondisjonertes” språk kontra almuens ditto.
- *By-land*-dimensjonen.
- *Sentrum-periferi*-dimensjonen.
- *Modernisme*-dimensjonen, dvs. det modernistiske prosjekt kontra presumptivt bakstreverske tradisjonalistiske verdier.
- Den *estetiske* dimensjon, dvs. ”pent” versus ”stygt” språk.

Alt dette har det ikke vært så lett å følge med i. Én rød tråd har det likevel vært mulig å skimte, nemlig *samnorskprosjektet*. Det skulle imidlertid ta mange år før prosjektet materialiserte seg i en slik form og på en slik måte, som i sin tur førte til at det fikk en så sørgelig skjebne som tilfellet skulle bli.

Sørgelig, - for selve påfunnet var egentlig genialt. Og resonnementet er lett å følge: Her hadde vi i Norge kommet i skade for å påføre oss selv en aldeles tåpelig situasjon med to offisielle skriftformer av ett og samme språk. Ikke bare en uhyre upraktisk ordning for et lite

språksamfunn, men vi hadde i tillegg helt unødig skaffet oss en ødeleggende språkstrid på nakken! Hvor mye bedre ville det ikke være om vi kunne klare oss med ett skriftspråk, og samtidig slippe disse opprivende indre stridighetene? Slik var det mange som tenkte. Mange tenkte også et stykke videre, og noen tok den helt ut: Om vi bare kunne slå Riksmålet og Landsmålet sammen, så ville vel alt bli bra? Begge parter ville riktignok måtte jenke seg, her ville det være tale om å gi og ta – kanskje gjennom en gradvis og tidkrevende prosess – men til slutt ville man nå målet!

Samnorskprosjektet var således ment å *løse* språkstriden. Men istedenfor å bli noen løsning, kom prosjektet til å tilføre språkstriden nok en dimensjon. Samnorsken ble et ytterligere problemelement som bare kom til å skjerpe motsetningene, øke forvirringen og forbitrelsen. Årsaken er å finne i den *politisering* som skulle gjennomsyre prosjektet og utgjøre selve drivkraften – så lenge det varte. Den særegne form for politisering som skulle bli prosjektets styrende faktor, kan avleses gjennom følgende tildragelser:

- Stortingsvedtaket i 1929 om å omdøpe de to språkformene – Riksmål til *Bokmål* og Landsmål til *Nynorsk*. I dette vedtaket lå et mektig signal om favorisering av Landsmålet på Riksmålets bekostning. Tilsynelatende innebar det ikke noen formell knesettelse av samnorskprosjektet. Ikke desto mindre var vedtaket også en veritabel programerklæring om hvordan våre politikere så for seg den veien som skulle føre frem til sammensmelting av de to målformene: Riksmålet skulle bortvises fra det bredere offentlige rom, fratas sin funksjon som riksdekkende bruks-språk og henvises til en tilværelse tilpasset spesielt interesserte bokormer. Landsmålet skulle alene få status som fremtidens norske språk. Eller rettere sagt (om man la samnorskprosjektet til grunn): Samnorsken skulle utvikles og innføres på Landsmålets premisser.
- Innføringen av rettskrivningsreformen av 1938. Denne reformen innebar en så drastisk tilnærming av grammatikk og stavemåte i de to målformene at formålet var åpenbart: Et par skritt til av samme slaget, og den endelige sammensmelting ville være fullbrakt. 1938-rettskrivningen betydde en påtvunget tilnærming fra begge sider. Både Riksmålet (nå ”Bokmålet”) og Landsmålet (nå ”Nynorsken”) måtte gi betydelige konsesjoner ved oppgivelse av tradisjonelle former. At det fra begge leire kunne høres klager over at man hadde måttet gi mer enn motparten, var i og for seg som man kunne vente. Det springende punkt er imidlertid ikke hvem som måtte gi mest, men den hensynsløshet som språkpolitikerne la for dagen i sin tvangs- og forbudsiver.

- Nedsettelsen i 1951 av Norsk Språknemnd – et statlig organ med det uttrykkelige og bundne mandat å påse at samnorsken skulle tuftes på det man oppfattet som ”*norsk folkemåls grunn*”, - en formulering som i sin konsekvens måtte tolkes som et påbud om å gi den samlede nasjonale kulturarv på båten.

Opprettelsen av Norsk Språknemnd skulle bli samnorskprosjektets høydepunkt. På dette tidspunktet hadde imidlertid prosjektet rukket å bli så kompromittert at det bare kunne gå nedover. Striden om deltagelse i Nemnda førte til full splittelse i Norges Forfatterforening, hvor utbryterne dannet Forfatterforeningen av 1952. Samtidig oppstod *Foreldreaksjonen mot samnorsk i skolen*, som i 1952 rakk å samle 400 tusen underskrifter mot den forhatte språkpolitikken. (Påstanden fra visse samnorskforkjempere om at de 400 tusen kun var ”noen gamle tanter i Uranienborg menighet” bidro ikke til å dempe striden). Gradvis gikk språkstriden over til å anta karakter av lavintensitets-stillingskrig. Fra omkring 1970 kunne man endog tale om en slags språkfred, med nedsettelsen av den såkalte Vogt-komiteén som førte til at Norsk Språknemnd ble avløst av Norsk Språkråd, med et vesentlig mindre kontroversielt mandat. Men først nå, i og med den nye språkreformen av 1. juli 2005, kan man altså – som Aftenposten – erklære at samnorskprosjektet er avgått ved døden, ”etter et meget langvarig sykdomsleie”.

Sett på bakgrunn av den norske språkstridens historikk, og ikke minst i lys av det engasjement som stridens parter utviste gjennom flere generasjoner, er det forunderlig at den nylig vedtatte språkreformen har vakt så lite oppmerksomhet som tilfellet synes å være. Det er som om hele temaet er innhyllet i en saus av berøringsangst, glemsel og kulturell *malaise*. Den fordums ”Akersgatens Tante” (nå vårt ledende tabloide kulturorgan) fortjener iallfall honnør for å ha bidratt til at begivenheten ikke har gått fullstendig hus forbi.

Samnorsken er død – ikke fordi idéen var dårlig, men fordi den kom skjevt ut av hoppet. Prosjektet er dødt fordi det ble et redskap for geskjeftige filologers hang til å drive ”social engineering”. Dødt fordi det ble et offer for klåfingrede politikeres maktbrynde. Fordi prosjektet – med sin karakter av kommandokultur - viste seg vanskeligere å gjennomføre enn hva dets forkjempere vel hadde trodd.

Så langt kan man kanskje juble en smule. Men la oss ikke glemme at det grunnleggende problemet som samnorskprosjektet var ment å løse – nemlig situasjonen med to språkformer – står fortsatt uløst.

I så måte står også *Riksmålsbevegelsen* å klandre, for ikke å ha kjent sin besøkestid. I samnorskprosjektets embryoniske fase hadde Riksmålsbevegelsen i realiteten en gylden sjanse til å vinne det avgjørende slag i selve språkstriden. Men i stedet for å kuppe hele samnorskprosjektet og drive det frem på sine egne premisser, valgte Riksmålsbevegelsen motstandslinjen, hvor samnorsken ble demonisert, latterliggjort og tråkket på. Strategien var åpenbart basert på den vrangforestillingen at riksmålstilhengerne og ”nynorsk-folket” (dvs. målstreverne i *Noregs Mållag* m.v.) hadde en felles interesse i å hegne om sine respektive verdier mot den farlige radikalisme, kulturelle forflatning, smakløshet samt manglende dannelses som samnorskprosjektet representerte. Men noen slik allianse med nynorskfolket lyktes det aldri riksmålstilhengerne å få istand. Nynorskfolket visste nemlig hele tiden hvor deres egne interesser lå, og fulgte en grei strategi: Om det ikke skulle lykkes dem å gjøre Landsmålet/Nynorsken til *einaste riksmålet i Noreg*, så skulle de iallfall utnytte samnorskprosjektet til å ødelegge det forhatte dansk/norske Riksmålet så langt råd var. Det siste lyktes bare nesten, men samnorskprosjektet ble skviset mellom det som var av bark og ved til ikke engang sevjen var igjen.

Hvilke lærdommer kan vi idag trekke av samnorskens sørgelige skjebne? Den viktigste er trolig at kommandoøkonomiens prinsipper fungerer like dårlig innen kultur og samfunnsliv forøvrig, som når det gjelder allokering av kapital og arbeidskraft, eller produksjon og distribusjon av varer og tjenester. Samnorskprosjektet ble søkt gjennomført gjennom politisk diktat. Dét var hovedfeilen. Det gjenstår imidlertid fortsatt å overvinne den dobbelte utfordringen – å avskaffe situasjonen med to språkformer samt å gjøre slutt på språkstriden. Derfor gjenstår også fortsatt utfordringen å skape et levedyktig og gjennomførbart samnorskprosjekt. Og for å kunne være levedyktig og gjennomførbart, må det være markedsbasert, - et produkt av en språkutvikling hvor de former som får gjennomslag gjennom samspillet mellom tilbud og etterspørsel, blir de rådende. Da vil vi som idag må konstatere at samnorsken er død, kunne tiltre mantraet ”*Leve samnorsken!*”

P.S. Dersom ordet ”*samnorsk*” skulle være oppbrukt og diskreditert, kunne vi alltså kalle den språklige enhetsnormen for noe annet, - hva for eksempel med ”*norsk*”?

Noe å tenke på for våre kulturpolitikere?